

Mr Olga MANOJLOVIĆ

UDC 725.94(470)

SEĆANJA NA BUDUĆNOST I ZABORAVI PROŠLOSTI
Esej o materijalizovanim sećanjima i njihovoj sudbini
u Sovjetskom Savezu

APSTRAKTUM: Ovaj rad je napisan na osnovu materijala Arhiva Radija Slobodna Evropa, koji se sada nalaze u posedu Open Society Archives u Budimpešti. On je pokušaj sagledavanja sudbine spomenika u Sovjetskom Savezu, na osnovu rasprave, koje su o toj temi započete poslednjih godina postojanja države, u vreme pokušaja reforme socijalizma.

Tačno dva meseca pred početak rata između nacističke Nemačke i Sovjetskog Saveza, u noći između 21. i 22. aprila 1941. godine, snažna detonacija je potresla Moskvu. Centar te eksplozije nalazio se na Trgu Sovjeta, a objekat destrukcije bio je jedan od prvih republikanskih spomenika, svečano otkriven na godišnjicu Oktobarske revolucije 7. novembra 1918. godine. Prema zvaničnom objašnjenju, čuveni Obelisk slobodi i sovjetskom ustavu uništen je posle samo dvadeset i tri godine postojanja u skladu sa zahtevima novog plana grada.¹

Pre Revolucije trg na kome je Obelisk slobodi postavljen 1918. godine, nosio je ime čuvenog generala Mihaila Skobeljeva, čija je statua krasila sam centar skvera. Bronzana predstava čuvenog carskog generala (iz vremena rusko-turskog rata i ratova koje je Rusija vodila u središnjoj Aziji sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka) zamenjena je u revolucionarnim danima govorničkom tribinom, koja je čitav trg pretvorila u jednu od centralnih tačaka prve Prvomajske proslave u Moskvi. Šest meseci kasnije, međutim, u skladu sa Lenjinovom željom, na mestu tribine otkriven je republikanski spomenik slobodi i sovjetskom ustavu, delo arhitekta Osipova

¹ Open Society Archives (u daljem tekstu HU-OSA), Samizdat collection, Pamiatniki kul'tury - 1988, Tatiana Shulgina, Pust vzrodit'sia obelisk svobody, u: Rodina, 1989/1.

i skulptora Andrejeva². Kao i brojne zastave, poster i spomenici Marksu i Engelsu i komunističkoj revoluciji, taj obelisk je trebalo da prikrije rane koje su na gradu ostavile godine demonstracija i uništavanja. Međutim, njegova primarna funkcija svakako je bila znatno složenija i sastojala se od potreba afirmacije ideoloških simbola nove države. Upravo stoga je u naredne dve decenije on postao jedan od reprezentativnih simbola novog režima, koji je kao zaštitni znak sovjetske prestonice uključen u njen novi grb. Štaviše, on se našao i na poštanskim markama, koje su ga kao simbol jedine socijalističke države pronele milionima ljudi širom sveta. Taj spomenik je uništen bez zvaničnih objašnjenja i iznošenja racionalnih razloga i nestao sa panorame komunističke prestonice, a za izvesno vreme i iz sećanja ljudi, reflektujući na taj način sudbine miliona stradalih tokom ne tako dugog postojanja SSSR-a.

Slučaj Andrejevljevog spomenika snažno je aktualizovan poslednjih godina postojanja Sovjetskog Saveza. Gorbačovljeva Perestrojka i okretanje izvornim vrednostima marksizma – lenjinizma, zagrebali su u problematiku izgubljenih simbola, kako je tada navođeno – “relikvija komunizma”³. Tekstovi u novinama i na elektronskim medijima trebalo je da dokažu univerzalnu važnost prvih komunističkih spomenika i ukažu da nebriga prema prošlosti i “nacionalnim svetinjama i vrednostima konsekvantno vodi gubitku ličnosti samog naroda”.⁴

Radio Free Europe – Radio Liberty je u okviru svoje delatnosti usmerene na proizvodnju programa za Sovjetski Savez redovno kreirao i tzv. Soviet Media Digest, kompilirajući tekstove objavljujane u dnevnoj štampi i magazinima objavljujanim u Sovjetskom Savezu, ali i članke istraživača samog Radija. Stvarajući na taj način arhivu potrebnu za rad svojih analitičara i novinara, Radio Slobodna Evropa je u fondu “Spomenici kulture”, u okviru “Samizdat” kolekcije, upeo da sačuva izuzetno zanimljiv materijal, koji odslikava sovjetsko javno mnjenje u godinama pred raspad države, njegov odnos prema sećanjima na prošlost i materijalizovanim prezentacijama sećanja. Analiza tih materijala pruža osnove za razumevanje klime s kraja osamdesetih, ali i prakse iz dvadesetih i tridesetih godina ovog veka. Na osnovu njih postaje sasvim jasno da su poslednjih godina postojanja Sovjetskog Saveza prvi put otvorena pitanja stanja i funkcija u kojima se nalaze istorijski i arhitektonski spomenici u SSSR-u. S

2 Spomenik je raden u dve faze. Pošto je podignut kameni obelisk na prvu godišnjicu Oktobarske revolucije, figura Slobode (napravljena od bronzne spomenika generala Skobeljeva) postavljena je na njegov postament 27. jula 1919, kada su urezane i reči prvog sovjetskog ustava. Tvorac ovog spomenika Nikolaj Andrejevič Andrejev (1873-1932) ostao je upamćen i kao autor umetničko-dokumentarne serije Lenjinijada, koja sadrži više od 100 skulptura i crteža Vladimira Iljiča.

3 HU-OSA Samizdat collection, Pamiatniki kul'tury – 1987, Valentin Liashenko, “S podlinnym verno...”, u: *Nedelja*, No. 17 (1413), 1987, str. 3.

4 HU-OSA Samizdat collection, Pamiatniki kul'tury – 1987, Aleksandar Vasinski, Ni sebe, ni potomkam, u: *Izvestia*, 29. jun 1986, str. 3.

jedne strane, tragano je za nestalim spomenicima carske Rusije, s druge za nestalim spomenicima Revolucije.

Tako je u aprilu 1986. godine prvi put jedan visoki partijski funkcioner na zatvorenoj sednici sa propagandistima Moskve osudio praksu korišćenja crkava i hramova za neodgovarajuće svrhe. Bio je to tadašnji prvi sekretar moskovskog gradskog komiteta KPSS i kandidat za člana Politbiroa Boris Jeljcin, koji se usprotivio korišćenju crkve Velikog Vaznesenja u Moskvi (u kojoj se, kako je i sam rekao u svom govoru, "i Puškin venčao") za potrebe Ministarstva energetike i elektrifikacije SSSR-a.⁵ U isto vreme "Sovetskaja kul'tura je (3. aprila 1986) objavila intervju sa režiserom Nikitom Mihaikovim, koji je upozoravao na to da se hramovi i posle donošenja Zakona o zaštiti spomenika i dalje uništavaju u Sovjetskom Savezu, a samo tri meseca kasnije na moskovskom radiju je, u emisiji koja je jasno propagirala zaštitu i obnovu religijskih objekata, pročitan tekst Leonida Leonova "Razmišljanja pred starim kamenom" u kome se autor divi arhitektonskim, umetničkim i estetskim kvalitetima starih crkava.⁶

Javno mnjenje je podjednako intrigirao i nestanak socijalističkih spomenika, nastajalih tokom dvadesetih i ranih tridesetih. Upravo ono je i odredilo sudbinu države koja je ušla u Perestrojku i koja se u pokušaju da pronade tvrdo tlo u učenjima Marksa i Lenjina i prvim godinama socijalističke prakse suočila sa potpunom prazninom. Uništeni simboli i ostaci prošlosti ne samo što nisu uspeali da prikriju i potisnu oficijelno neželjenu sliku, već su upravo svojim nepostojanjem osvetlili vremena uništavanja i negacija. Tekstovi objavljavani u sovjetskoj štampi krajem osamdesetih postavljali su pitanja zašto se i dalje ne obeležavaju mesta značajna za revoluciju, kao što su stanovi i sobe u kojima su odsedale i radile vođe i štabovi Revolucije, tragali za prvim sovjetskim automobilom AMO i legendarnom tačankom (Čapajevljevim "bojnim kolima", konjskom zapregom, koja je nosila mitraljez, prim. autora)⁷. Oni su zapravo i otvorili pitanje čijem rasvetljavanju teži i ovaj rad. Naime, kao i svako revolucionarno društvo, i sovjetsko je, raskidajući sve veze sa prošlošću, uništavalo sećanja i sve vidljive reprezentacije prethodnog režima, čije je ideološke postulate negiralo. Ali koji su bili razlozi za uništavanje revolucionarnih predstava i simbola u društvu koje, osim revolucionarnih ideala, nije imalo drugih utemeljenja, niti simboličnih formi iskazivanja

5 HU-OSA Samizdat collection, Pamiatniki kul'tury – 1987, Radio svoboda: Materialy issledovatel'skogo otdela, Andrei Pospelovkii, *Razrusenie starinyh hromov prodolzajetsia*, 1. avgust 1986, str. 1-6.

6 Čitav niz sličnih tekstova objavila su *Izvestia*, *Literaturnaia gazeta* i *Sovetskaia Rossia* u ovom periodu, reflektujući promenjenu situaciju u slobodniji pristup određenim, nekada tabu-temama. Uporedi: Andrei Pospelovskii, *ibid.*

7 HU-OSA 1987, Samizdat collection, Pamiatniki kul'tury – Valentin Liashenko, "S podlinnym verno...", u: *Nedelia*, No. 17 (1413), 1987, str. 3, *Hranit'* vecno, u: *Sovetskaia kul'tura*, 28. oktobar 1986, str. 5;

i implementacije među građanima države sovjeta? U traganju za odgovorom, pomenuti primer Spomenika slobodi izdvaja se kao paradigma čitavog društva i simbol njegove besperspektivnosti.

Skromni i privremeni

Većina spomenika podignutih u prvim godinama posle Revolucije, bila je napravljena od jeftinih materijala, sa ciljem da traje koliko i određena propagandna akcija, reflektujući i na taj način brzinu promena i afirmaciju novih ideoloških postulata, ili silinu, odlučnost i čak brutalnost u obračunu sa novim unutrašnjim i spoljnim neprijateljima. Shvatajući razne oblike i načine propagandnih akcija gotovo krucijalnim za javnu popularizaciju revolucionarne vlasti, Lenjin nikada nije potcenjivao važnost spomenika kao efektivnih promotivnih metoda u društvu sa izuzetno visokim procentom nepismenog stanovništva. Upravo stoga, po njegovim rečima, spomenike "nije trebalo praviti od mermera, ili granita, niti u njih zlatom urezivati natpise".⁸ Njihove osnovne odlike trebalo je da budu "skromnost i privremenost", kao da je dijalektički materijalizam pretpostavljao konstantne promene materijalizovanih simbola brzinom kojom su se one dešavale u društvu i državi. Sa istorijske distance, čini se, pak, da sudbina spomenika u SSSR-u nije predstavljala samo eho revolucionarne ideologije, već i antcipaciju konačnog kraja tog utopijskog projekta.

S druge strane, važnost spomenika refletovala se i u sferi zakonske regulative, gde je ta problematika dosta rano jasno definisana. Najpre je, naime, Sovjet narodnih komesara 12. aprila 1918. godine doneo čuveni Dekret o spomenicima republike, koji su potpisali Lenjin, Lunačarski i Staljin. Iako je predstavljan kao jedan od dokumenata koji je sačuvao ostatke prethodnog istorijskog perioda i onemogućio vandalizam u revolucionarnim danima i godinama građanskog rata, taj dekret je zapravo otvoreno ustanovio potpunu negaciju vrednosti carske Rusije, jasno ističući već u prvom članu da "spomenike podignute u slavu careva i njihovih slugu, kao i spomenike koji nemaju istorijske, niti umetničke vrednosti treba ukloniti sa ulica i trgova, neke uskladištiti, a neke iskoristiti u korisnije svrhe"⁹. Član 5. tog dekreta bio je još direktniji i prema njemu "... urgentno se zahteva organizovanje dekorisanja grada za Prvomajsku proslavu i zamena svih natpisa, amblema, naziva ulica, grbova, itd. novim koji reflektuju ideje i raspoloženje revolucionarne radničke Rusije"¹⁰. Dekret je ustanovio direktnu vrhovnu

8 Vladimir Tolstoy, Introduction, *Art Born of the October Revolution*, u: Vladimir Tolstoy, Irina Bibikova, Catherine Cooke (urednici), *Street Art of the Revolution, Festivals and Celebrations in Russia 1918-1933*, New York 1990, str. 13.

9 HU-OSA, Samizdat collection, *Pamiatniki kul'tury - 1987*, Nasledie - po pravu, u: *Sovetskaya kul'tura*, 19, Max 1987.

10 Dekret Sovjeta Narodnih Komesara "O spomenicima u Republici", u: V. Tolstoy, I. Bibikova,

kontrolu – nadzorno telo koje je rukovalo uklaňanjima i postavljanjima spomenika – Specijalnu komisiju u koju su ušli narodni komesari za obrazovanje i imovinu i načelnik umetničkog odeljenja komesarijata za obrazovanje¹¹. Iako (ili možda upravo zato što) je taj problem uvek shvatan kao izuzetno važan i regulisan nekolikim dekretima još tokom dvadesetih godina¹², prvi zakon o čuvanju spomenika usvojen je 1976, 58 godina posle formiranja države.

Ejzenštajn i “asocijativna montaža”

U skladu sa proklamovanom definicijom nove države kao “prelazne faze” koja je trebalo da društvo uvede u komunistički raj, dinamizam promena je trebalo da najpouzdanije svedoči o ubrzanom približavanju željenom cilju. Kao u pozorištu, za svaku novu scenu menjane su kulise, konstantno težeći da transformišu gledaoce u aktivne učesnike u komadu. Masovna proizvodnja spomenka reprezentovala je promenjene realnosti sovjetskog društva, kada su simboli *l'ancienne regime* bili uništeni, ili izgubljeni u godinama građanskog rata, a čak i onda kada su “opstali”, njihova poruka je potpuno promenjena.

Možda je u tom smislu posebno zanimljiv primer spomenika Aleksandra III, koji se nalazio na Uspenskom trgu u Sankt Petersburgu. Naime, osim predstava Nikolaja II, spomenici njegovog prethodnika bili su među prvim simbolima carizma koji su uklonjeni sa javnih mesta. Poslednji Romanovi, svakako i kao rezultat Lenjinove lične vendete zbog smaknuća brata, bili su prvi na udaru revolucionarnog vandalizma. Spomenik na Uspenskom trgu, međutim, stajao je dugo godina posle revolucije. Ričard Stejs je taj paradoks pokušao da objasni kao rezultat usporavanja kampanje deromanovizacije. Fotografije iz tog perioda, istina, svedoče o spomeniku, koji nije niti uklonjen, niti oštećen, ali koji je postavljen u sasvim drugačiji kontekst. Za prvu proslavu Revolucije bio je prekriven panelima na kojima su ispisani slogani o ulozi umetnosti u državi koja je raščistila sa prošlošću, a 10 godina kasnije spomenik je bukvalno “zarobljen”. Prema ideji Ivana A. Fomina o temi “Zbacivanje autokratije”, spomenik Aleksandra III je smešten u džinovski kavez, simbolišući jedino mesto na kome je on još mogao da postoji¹³.

C. Cooke (urednici), *Street Art of the Revolution, Festivals and Celebrations in Russia 1918-1933*, New York 1990, str. 39.

11 Ibid.

12 HU-OSA, Samizdat collection, Pamiatniki kul'tury – 1988, A.A. Kozlov, Fakticeskii otkaz ot politiki ohrany pamiatnikov istorii i kul'tury b konce 20-h godov, u: *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 1989/12, str. 116-121.

13 Uporedi: Richard Stites, *Iconoclastic Currents in the Russian Revolution: Destroying and Preserving the Past*, u: Abbot Gleason, Peter Kenez and Richard Stites (urednici), *Experiment and Order in the Russian Revolution, Bolshevik Culture*, Bloomington and Indianapolis 1985, str. 8.

Tako je raskid sa starim tradicijama zahtevao snaženje režima uspostavljanjem "novih" tradicija na dva osnova. Najpre na artifičijelnom uspostavljanju evolucije socijalističke misli, povezujući stari Rim, šesnaestovekovnu Englesku, osamnaestovekovnu Francusku i devetnaestovekovnu Nemačku i Rusiju sa novom državom, pomoću ličnosti kao što su bili Spartak, Tomas Mor, ili Marks, na primer¹⁴. Za potrebe iluzije kontinuiteta slavljani su zajedno vođa robova iz vremena starog Rima, svetac katoličke crkve i nemački filozofi materijalisti sa kraja XIX veka. U predominantno nepismenom društvu, kao što je bilo rusko, te ličnosti ipak nisu mogle da poseduju potrebnu harizmu koja bi ih učinila značajnim činiocima homogenizacije društva. Iako se stalno pozivajući na Francusku buržoasku revoluciju, Parisku komunu i tradicije seljačkih ustanaka u carskoj Rusiji, novi režim se, osećajući nedostatak istorijskog utemeljenja kao potrebnog elementa u motivisanju stanovništva, okrenuo drugoj soluciji: budućnosti, nalazeći u njoj unifikatorski element "novog sveta" i stoga gotovo egzaltirano prihvatajući ideje avangardnih umetničkih pokreta. Organizujući proslave i svečanosti Prvog maja i godišnjice Oktobarske revolucije, gradeći spomenike i dizajnirajući postere, sovjetski futuristi i suprematisti su znatno iskorišćeni za afirmaciju komunističkih slogana kao što su: Oslobođeni rad, Proleter i svih zemalja, ujedinite se, Sva vlast Sovjetima i njihovu implementaciju u svakodnevni život sovjetskih građana¹⁵.

Za istu propagandu su i festivali i proslave, godišnjice i komemoracije sledili jedan za drugim, uključujući hiljade učesnika u režiranju sadašnjice, revidiranju prošlosti, a naravno sve zarad slavljenja svetle budućnosti, koja, ponekad se činilo, kao da je već stigla. Slaveći ideal komunističkog raja, te predstave su ponavljale revoluciju svaki put kada bi bile izvedene. Postavljanjem masovnih javnih spektakala, Oktobarska revolucija je prvi put reprizirana već 1920. u režiji Nikolaja Evreinova, uključivši 8.000 aktera¹⁶. Komad je ponovljen i osam godina kasnije kada je Ejzenštajn režirao čuveni film "Oktobar". Osvajanje Zimskog dvorca, a i ostale epizode filma, uključile su hiljade statista, formirajući deset godina kasnije zvaničnu predstavu prošlosti. Pobednički marš radnika i seljaka na gvozdenu kapiju Zimskog dvorca u filmu, trebalo je da predstavi oficijelnu verziju ključnog događaja Revolucije¹⁷.

14 Tako je i jedan od prvih spomenika SSSR-a bio posvećen socijalističkim misliocima i predstavljao obelisk na kome su urezana imena: Marx, Engels, Liebknecht, Lassalle, Babel, Campanella, More, Saint Simone, Proudhon, Tchernishevski, Plehanov.

15 Slogani i parole, kao najkraća i najkonciznija forma koja izražava postulate svakog režima i idejnog projekta karakteristični su za republikansku Francusku (sloboda, bratstvo, jednakost), socijalističku Jugoslaviju (bratstvo i jedinstvo). Neretko oni su, međutim, dobijali efekat bumeranga, koji je možda najbolje izrazio Kropotkin u pismu Lenjinu u martu 1920: "Ako se ovakva situacija i dalje nastavi sama reč socijalizam dobiće pogrdno značenje, kao što se to dešavalo sa rečju jednakost četrdeset godina posle jakobinske diktature." Vidi: P. Kropotkin, *Anarhizam i moral*, Beograd 1984, str. 232.

16 David Elliott, *New Worlds, Russian Art and Society 1900-1937*, New York 1986, str. 73.

17 Prema izveštaju koji je 25. decembra 1917. pisao Nikolaj Nikolajevič Dementjev, Čuvar

Tako je rasvetljavanje prošlosti u željenom tonu u kombinaciji sa Ejzenštajnovim genijalnim rediteljskim talentom, postalo model za reviziju istorije. Ceo koncept njegove asocijativne montaže, baziran na principu kombinovanja slika koje u stvarnosti nemaju ništa zajedničko, u okvir koji im daje sasvim novo značenje, primenjen je na celo društvo. Na političkom i ideološkom nivou sovjetski lideri su, naime, proizvodili slične asocijacije koristeći različite, istorijski nepovezive događaje i zatim ih montirali u jedinstvenu celinu u skladu sa savremenim potrebama.

Međutim, ispoljavajući totalitarne težnje, sovjetska vlast je menjala i najzad odbacivala vizije Revolucije, koje su formirali avangardni umetnici, konačno raskidajući veze uspostavljene s njima u ranim godinama sovjetske vlasti. U procesu nastalom tim raskidom, vizuelne prezentacije, simboli i znaci doneli su sasvim novo značenje izrazu "angažovana umetnost". Generalna politička i kulturna situacija, već distancirana od savremenih umetničkih tokova na Zapadu, potpuno je unificirala i umetnički život u samom Sovjetskom Savezu. Zato se, napuštajući avangardnu artistsku viziju Revolucije, SSSR nije okrenuo aktuelnim društvenim trendovima, koji su u isto vreme karakterisali države Zapadne Evrope i Amerike, ostajući daleko i od svih rasprava o Velikom ratu 1914-1918. kao osnovnom izvoru u kreiranju kolektivnih identiteta, kako pobednika tako i poraženih nacija, i u tom smislu kao pokretača onovremene politike i vojnih saveza¹⁸. Sovjetski Savez je, naime, započeo svoje veliko povlačenje u novu predstavu stare narodne tradicije.

Tako su tridesetih godina vodeći ideolozi države znatno promenili svoja poimanja i stavove o funkciji spomenika, koji je trebalo da glorifikuju velikane sovjetske političke scene, veoma često i preko značajnih ličnosti, nekada tako odbacivane ruske prošlosti. Trend podizanja spomenika, koji su, povezujući sadašnjost i prošlost, kreirali novu viziju istorije i kontinuiteta istorijskih procesa, trajao je tokom tridesetih i četrdesetih godina, da bi

sobnog nameštaja u Zimskom dvorcu načelniku dvorske administracije (koji se danas čuva u Centralnom državno-istorijskom arhivu CGIA, f 475, op. 2, No 67 str. 45-48) svaka soba u Dvorcu bila je opljačkana i gotovo sav nameštaj uništen, ili oštećen u napadu revolucionara, što uveliko menja sliku koju je još Džon Rid opisao u svojim memoarima o zauzimanju Zimskog dvorca. HU-OSA, Samizdat collection, Pamiatniki kul'tury – 1988, Al'bert Asipov, Zimnii posle shturma, u: *Leningradskaia panorama*, 1991/1, str. 30.

18 Tek su u prezentacije II svetskog rata u Sovjetskom Savezu postale analogne u formi, pa čak i u sadržaju tradicijama sukoba 1914-1918, negovanim u ostalom delu Evrope i Sjedinjenim Američkim Državama dvadesetih i tridesetih godina ovog veka. Drugi svetski rat je narodu Sovjetskog Saveza predstavljen kao Voina narodnaia i Velikaia otachestvennaia voina, čime je ideološka konotacija sukoba gotovo potpuno marginalizovana. Njegovim završetkom upaljen je plamen na spomeniku Neznamom junaku, po uzoru na praksu koju su Francuska, Velika Britanija, Kanada, Belgija, Italija, Portugal i Jugoslavija ustanovile dve decenije ranije, a čak su i brojna groblja ruskih vojnika u istočnoj Evropi, gotovo identična onima formiranim u zapadnoj Evropi posle 1918. godine, okrenuta tradicionalnim ruskim narodnim i državnim simbolima.

konačni vrhunac dostigao u decenijama obnove, posle Drugog svetskog rata. Veoma tradicionalni u sadržaju i eklektični u formi, spomenici kao što su onaj podignut Lomonosovu, ili Čajkovskom tokom pedesetih u Moskvi, svedočili su da je vreme revolucionarnih parola i deklaracija vreme kada je Staljin tvrdio da je Puškin manje važan od dobrog para čizama – ne tako daleka, ali ipak prošlost¹⁹.

Naravno, primer sa početka ovog rada potpuno se uklapa u model koji je uspostavljen na širem svedržavnom nivou. U skladu sa novom ideologijom i Trg Sovjeta, nekada Trg generala Skobeljeva, koji je zbog svoje uređenosti 1918. proglašen za veličanstven u svojoj skromnosti i ozbiljnosti²⁰, dobio je novi simbol, novu predstavu koju je kao centar sovjetske prestonice trebalo da prenese stanovnicima u zemlji i van nje. Na samom centru trga 1954. godine postavljen je novi spomenik. Umesto materijalizacije revolucionarne vizije budućnosti i manifestacije revolucionarnih ideala, na njemu je svečano otkrivena konjička statua Juriju Dolgorukog, osnivača Moskve iz dvanaestog veka. Tako je zatvoren krug na Trgu slobode.

Crveno i belo carstvo

Međutim, ma kako je okretanje narodnim ruskim tradicijama postalo obeležje države sovjeta, ona se nikada nije vratila narodnim tradicijama ispoljenim u pravoslavlju. Sovjetska antireligiozna politika sa kraja dvadesetih i početka tridesetih godina predstavljala je ne samo konflikt dve ideologije i njihovih kanona. Snažna antireligiozna kampanja bila je i obračun sa prethodnim režimom, u kome hramovi nisu predstavljali samo materijalizaciju pravoslavlja, već i personifikaciju sećanja na velike pobede i vojnu i političku snagu režima, koji je predstavljan kao truo i slab, predestiniran na propasti. Crkve i hramovi nisu podizani samo u slavu svetaca i mučenika, već i u slavu svetovnih događaja i kao način memorijalizacije ratova i bitaka. Čuvanje sećanja pomoću spomenika kao specifičnog oblika materijalizacije uspomena nije bilo često u Rusiji, gde je upravo građenje sakralnih objekata izražavalo ideologiju sabornosti, ujedinjujući pod crkvenim kupolama sve emocije vezane za određeni događaj i na taj način reprezentujući tesnu povezanost sa državom sve do februarskih dana 1917. godine.

Uspostavljanjem Sovjetskog Saveza hramovi su uništavani sporo, ali konstantno pod direktnom supervizijom "najviše vlasti" – Prezidijuma VCIK i Narkompos RSFSR-a. Stoga i ne čudi što su u decenijama nepostojanja Zakona o spomenicima najdrastičnije stradali sakralni objekti. Samo u Moskvi, gde je 1917. godine postojalo oko 520 hramova, šezdeset godina

19 David Elliott, *New Worlds, Russian Art and Society 1900-1937*, New York 1986, str. 25.

20 V. Kerzhentsev, *After the Festivities*, u: *Iskustvo*, br. 6, novembar 1918, str. 3, citirano prema: Vladimir Tolstoj, Irina Bibikova, Catherine Cooks (urednici), *Street Art of the Revolution, Festivals and Celebrations in Russia 1918-1933*, New York 1990, str. 13.

kasnije (1978) potpuno je uništeno 220 zdanja, za razne druge potrebe preuređeno je približno 160, stotinak je sačuvalo prvobitni oblik i restaurirano u skladu sa arhitektonskim planom grada, da bi samo njih 40 ostalo otvoreno za vršenje službe božije²¹. Formalni razlozi za uništavanje i preuređivanje crkava uvek su se krili iza tehničkih objašnjenja, kao što su regulacija saobraćaja i urbanistički i arhitektonski planovi za preuređenje naselja²². Gotovo je nemoguće nabrojati sve uništene, ili preuređene hramove u Sovjetskom Savezu. Samo 1928. godine, kada je slavljena desetogodišnjica Revolucije, u Moskvi su uništene crkve: Tri svetitelja, Paraskeve Pjatnice, Svetog Nikolaja, Konstantina i Elene, Svetog Pankratija, Kazanska, Blagoveštenska, Ladoženska, Bogoljubska, kao i Sretenjski manastir. Više je nego uočljivo da su najveća uništavanja učinjena upravo u godini proglašenja Prvog petogodišnjeg plana, u vreme prikupljanja sredstava za grandiozne planove industrijalizacije zemlje.

Najčuveniji primer, koji umnogome potkrepljuje tezu da je obračun sa crkvama predstavljao pokušaj konačnog uništenja carskih tradicija, predstavlja destrukcija hrama Hrista Spasitelja 1931. godine, kao jednog od najimpozantnijih spomenika carske Rusije. Sve vezano uz taj hram trebalo je da reprezentuje jačinu države koja ga je podigla. Razlog zbog koga je podignut – na stogodišnjicu pobede nad Napoleonom; način na koji je novac prikupljan za njegovu gradnju – donacijama svih građana, pri čemu su najsiromašniji prilagali jednu kopejku, kako bi Hram predstavljao građevinu u čijem su stvaranju učestvovali svi stanovnici Rusije; i najzad konačni kolosalni izgled, paradoksalno su uslovili i njegovo konačno uništenje²³. Dve imperije na istom prostoru nisu mogle da postoje zajedno.

Zaključak

Raskidajući sa prošlošću, sovjetsko društvo se suočilo sa neophodnošću dizajniranja nove stvarnosti, inventujući čitav niz novih državno instruiranih simbola. Sve propagandne akcije koje su mogle da implementuju revolucionarne ideale i postulate, transformisane su u sferu svakodnevnog života SSSR-a. Spomenici su kao jedna od najjačih vizuelnih reprezentacija ideoloških utemeljenja boljševičkiog režima reflektovali unutrašnje procese u prvoj državi komunizma. Njihovo uništavanje, koje je trajalo sve vreme Revolucije i građanskog rata, nije predstavljalo centralnu temu ovog rada budući da je ono stalni pratilac svih revolucija i ratnih dešavanja. Prateći

-
- 21 *Razrushennye i oskverehhnye hramy, Moskva i Sredniaia Rossia s posleslobiem "Predely bandalizma"*, Frankfurt 1980, Priloženje 1, str. 200.
- 22 HU-OSA, Samizdat collection, Pamiatniki kul'tury – 1988, Vladimir Kozlov, Hronika razrshenii. God 1928-i.
- 23 HU-OSA, Samizdat collection, Pamiatniki kul'tury – 1987, G. Rap, Hram Hrista Spasitelja: "Zapozdalye ozhalenia", *Istochniki: Monitoring* 432/9.

implementaciju sovjetske kulture među gradskim stanovništvom, ovaj rad je fokusirao tri fenomena: *okvirni* – razmatrajući privremenost spomenika podignutih tokom prve decenije posle završetka Revolucije; *sadržinski* – shvatajući njihovu primarnu orijentaciju najpre ka slavljenju budućnosti i begu od prošlosti, a zatim u okretanju narodnim tradicijama deceniju kasnije; i *ideološki* – shvatajući antireligijsku borbu ne samo kao dvoboj dveju ideologija, već i kao sovjetski konačni raskid sa carskom Rusijom otelotvorenom u pravoslavnim crkvama i hramovima. Sovjetsko društvo nije uspelo da izgradi postulate, niti simbole koji bi mu pružili čvrstinu i stabilnost. Stalno tragajući za novim tradicijama, ono je izgubilo svoj identitet u pokušajima da osvoji budućnost menjajući prošlost.

Summary

Memories of the Future and Oblivion of the Past. An essay about materialized memories and their fate in the Soviet Union

Breaking up with the past, the Soviet society needed to design a new reality. Monuments as one of the strongest visual presentations of the Bolshevik regime's ideological elements, have most clearly reflected the inner processes in the first communist country. In her work the author tries to penetrate the reasons why people destroyed revolutionary symbols in a society which, besides revolutionary ideals, did not have any other foothold nor symbolic forms of expression.